

старих схем про неминучість, доцільність, корисність сталінізму. 1949 р. Сталін написав (принаймні, так стверджують деякі дослідники) [17, с. 124] такі рядки:

«Поговорим о вечности с тобою:

Конечно, я во многом виноват!

Но кто-то правил и моей судьбою,

Я ощущал тот вездесущий взгляд».

Цю строфу можна сприймати й як його самооцінку, як спробу осмислити власну роль в історії.

Список літератури: 1. Греченко В. А. Основні тенденції в дослідженнях історії радянського тоталітарного режиму 20–50-х років ХХ ст. / В. А. Греченко, О. Н. Ярмиш // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2004. – Вип. 27. 2. Млечин Л. М. Смерть Сталина. Вождь и его соратники / Л. М. Млечин. – М. : ЗАО Центрполиграф, 2003. – 414 с. 3. Радзинский Э. Сталин. Жизнь и смерть / Э. Радзинский. – М. : Вагриус, 2004. – 639 с. 4. Мухин Ю. Убийство Сталина и Берия / Ю. И. Мухин. – М. : Крымский мост – 9Д Форум, 2003. – 736 с. 5. Козлов В. А. Российский посткоммунистический синдром: Разрушенное прошлое и кризис советской идентичности / В. А. Козлов // Общественные науки и современность. – 2003. – № 4. 6. Новейший полный справочник школьника: 5–11 классы. История / И. В. Курукин, В. А. Шестаков, М. Н. Чернова. – М. : Эксмо, 2008. – 496 с. 7. Поликарпов В. С. Сталин – Властелин истории / В. С. Поликарпов. – Ростов н/Д : Владис, 2007. – 448 с. 8. Орлова Т. В. Історія сучасного світу / Т. В. Орлова. – К. : Знання, 2006. – 551 с. 9. Сталин Иосиф Виссарионович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>. 10. Соколов Б. В. Берия: судьба всесильного наркома / Б. В. Соколов. – М. : Вече, 2003. – 432 с. 11. Ильяшук Михаил. Сталинским курсом : Повесть-быль / М. И. Ильяшук. – К. : УВС, 2005. – 504 с. 12. Мартиросян А. Б. Сталин и репрессии 1920–1930-х гг. / Мартиросян А. Б. – М. : Вече, 2008. – 416 с. 13. История России ХХ – начала ХХІ века / А. С. Барсенков, А. И. Вдовин, С. В. Воронкова ; под ред. Л. В. Милова. – М. : Эксмо, 2007. – 960 с. 14. Чернявский Г. И. Российская сталиниана конца ХХ – начала ХХІ века / Г. И. Чернявский // Новые притчи о Правде и Лжи. – Х. : Око, 2005. – 598 с. 15. Сталин. Энциклопедия / составитель В. В. Суходеев. – М. : Эксмо ; Алгоритм, 2006. – 496 с. 16. Емельянов Ю. В. Сталин. На вершине власти / Юрий Емельянов. – М. : Вече, 2007. – 656 с. 17. Цуладзе А. Политическая мифология / А. Цуладзе. – М. : Эксмо, 2003. – 324 с.

Надійшла до редколегії 15.01.2010

УДК 340.15:477.7«652»

О. А. Гавриленко, С. С. Ярмошук

НОМОФІЛАКИ АНТИЧНИХ ПОЛІСІВ ТА СИНДИКИ ГЕНУЕЗЬКИХ КОЛОНІЙ У ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР'І: ІСТОРИКО-КОМПАРАТИВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

На основі аналізу нарративних джерел та пам'яток права, а також широкого обсягу наукової літератури висвітлено загальні та специфічні риси правоохоронних магістратур номофілаків в античних державах та синдиків у генуезьких колоніях Північного Причорномор'я.

На основе анализа нарративных источников и памятников права, а также широкого объема научной литературы раскрыты общие и специфические черты правоохранительных магистратур номофилаков в античных государствах и синдиков в генуэзских колониях Северного Причерноморья.

General and specific features of law enforcement magistracies of omophylakes in antique states and of syndics in Genoese colonies of Northern Black Sea Coastland are disclosed on the basis of analysis of narrative sources and monuments of law and also wide range of scientific literature.

Історія правоохоронних органів сягає своїм корінням сивої давнини, самих витоків цивілізації. Нині достовірно встановлено, що перші свідчення про магістратів, які виконували правоохоронні функції, та правові норми, якими регулювалася їхня діяльність на території Півдня сучасної України, відносяться до другої половини I тис. до н.е. Спочатку це були окремі магістратури античних полісів Північного Причорномор'я, пізніше – посадові особи кримських колоній Візантії та Генуї.

Зважаючи на те, що протягом останніх десятиліть питання вдосконалення організації та діяльності правоохоронних органів постійно перебувають у центрі уваги вищих органів державної влади, усього українського суспільства, проблеми їх генезису заслуговують на особливу увагу. Протягом останнього століття історики приділяли певну увагу висвітленню питань становлення системи адміністративного управління північно-причорноморських полісів, а також генуезьких колоній у Криму. Серед найвідоміших слід відзначити дослідження В. В. Латишева, Р. А. Новікової, М. Н. Мурзакевича, О. Ч. Скржинської, А. М. Сахарова, В. І. Кадеева, В. О. Тіпакова та ін. Але історико-правові дослідження названих проблем до цього часу, на жаль, майже відсутні. Водночас, слід зазначити, що комплекс питань, які стосуються особливостей державно-правового ладу північнопричорноморських держав епохи античності та середньовіччя, є одним з найцікавіших, зокрема, з точки зору розуміння генези елементів державного механізму, зокрема, правоохоронних органів, у державах, які розташовувалися на теренах теперішньої Південної України.

Метою даної статті є виявлення на основі аналізу нарративних джерел та пам'яток права, що збереглися до нашого часу, а також спираючись на досягнення попередніх дослідників, загальних і специфічних рис правоохоронних магистратур номофілаків в античних державах та синдиків у генуезьких колоніях Північного Причорномор'я.

Магістратура номофілаків (*νομοφύλας*) – система управління виборних чиновників, обов'язки яких були різноманітними у різних містах-державах грецького світу. Була відома ця система управління і в окремих полісах Північного Причорномор'я (зокрема, в Херсонесі, на відміну від Ольвії) вже у другій половині I тис. до н. е. Загалом такий тип магістратури був характерний для аристократичних і олігархічних держав, де номофілаки мали право накладати покарання, призначати послів тощо. У Спарті та інших дорійських державах, наприклад, Візантії і Локрах, вони спостерігали за виконанням законів. В Афінах номофілакія являла собою магістратуру, на яку в V ст. до н. е. за часів Ефіяльта були призначені 7 осіб. Пізніше колегія складалася з 11 осіб. Коли Ефіяльт у 461 р. до н. е., зважаючи на виявлені факти корупції, позбавив Ареопаг верховної влади у сфері державного управління [1, с. 477], то номофілакам було надано функції спостереження і контролю над цією радою, Народними зборами та чиновниками з метою попередження протизаконних дій. Вони ж стежили за збереженням державних документів [1, с. 925]. Автор елліністичного періоду (середини III ст.) Філохор, згадуючи афінських магістратів, зазначав: «Охоронці законів (*οἱ νομοφύλακες*) змушували уряд (*τὰς ἀρχάς*) користуватися законами і в екклесії, і у Раді засідали разом із проедрами, перешкоджаючи чинити шкідливе для держави (*πᾶλει*). Було їх сім, і були вони поставлені, коли Ефіяльт залишив за Радою на Ареопазі лише справи щодо позбавлення життя (*τὰς ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος*)» [2, с. 12].

Вочевидь і у містах-державах Північного Причорномор'я проблема корупції стояла достатньо гостро (можна пригадати хоча б знайдений в Ольвії написаний на свинцевій пластинці лист із пропозицією хабара членові магістрату, що мав здійснювати попереднє слідство у справі) [3, с. 202], оскільки й тут за афінським зразком засновувалися колегії номофілаків з 5–7 осіб [4, с. 29]. У період еллінізму в Херсонесі така колегія складалася з трьох осіб [5, с. 70; 6, с. 105–107]. Вони стежили за оформленням законів, поведінкою людей і посадових осіб і вимагали від них виконання законів [6, с. 105]. Їхня діяльність значною мірою була спрямована саме на попередження та викорінювання проявів корупції, небезпечність якої розуміли вже тоді. «Найважливіше за будь-якого державного ладу, – зазначав Аристотель, – ...влаштувати справу так, щоб посадовим особам неможливо було наживатися» (Aristot. Pol. V, 7, 9, 1308b). В елліністичну епоху номофілаки, принаймні в Херсонесі, мали право вносити пропозиції на розгляд Ради та (або) Народних зборів (право законодавчої ініціативи) [7, с. 9; 8, с. 15, 25–26]. Пізніше компетенція номофілаків звужується. Аналізуючи один

з херсонеських декретів [8, с. 112], Е. І. Соломонік зауважує: «У декретах римського часу зберігається три номофілаки, але вони стоять наприкінці третього ряду. Очевидно, у зв'язку із загальною зміною в державному ладі вони втратили колишнє значення вищого контрольного органу» [8, с. 31]. Починаючи з часу правління римського імператора Августа, ці повноваження тут перейшли до проєдрів [9, с. 354; 10, с. 53–54; 11, с. 78].

У деяких державах магістратура номофілаків продовжувала існувати й у період середньовіччя, хоча їхня компетенція з плином часу змінювалася. Відомий фахівець у галузі церковного права В. О. Ципін, згадуючи першу спеціальну юридичну школу, яку було відкрито при константинопольському монастирі св. Георгія в XI ст., зауважує, що її начальник носив титул номофілака. До обов'язків останнього, окрім іншого, відносилося екзамінування усіх кандидатів на судові посади [12, с. 17]. Ймовірно, подібна магістратура існувала й у візантійській колонії – Херсонесі (сучасн. Севастополь).

У XIII ст. на північному узбережжі Чорного моря, зокрема, у Криму, з'являються перші колонії Генуї. Розширюючи сферу свого політичного і економічного впливу після хрестових походів та борючись із Венецією, яка суперничала з ними, генуезці, що прагнули при підтримці Візантійської імперії монополізувати чорноморську торгівлю, у 1266 р. домоглися від ставленика Золотої орди в Криму Мангу-хана передачі їм у володіння Каффи (сучасн. Феодосія) [13, с. 37]. У 1345 р. генуезці, вигнавши феодоритів, захопили Чембало (Балаклаву) [14, с. 78], у 1365 р. – Солдайю (Судак) [15, с. 10], витіснивши звідти венеціанців [16, с. 214–215]. Пізніше створені дрібніші генуезькі колонії, зокрема, Яліта (Ялта), Гурзуф, Партеніт, Луста (Алушта). Деяко осторонь розташовувалося Боспоро (Воспро або Понтіко) – сучасна Керч. Таким чином, у Криму Генуї належала берегова полоса довжиною близько 400 кілометрів [17, с. 42]. Центром усіх чорноморських колоній Генуї стало місто Каффа.

Однією з найважливіших магістратур Каффи, як свідчать джерела, стала магістратура синдиків, що виконувала переважно контрольно-наглядові, судові та правоохоронні функції. Найбільший обсяг інформації щодо правового статусу цієї категорії чиновників міститься у Статуті генуезьких колоній, розташованих у басейні Чорного моря (*Statutum Serphe*) [18]. Ця збірка правових норм, затверджена у Генуї 28 лютого 1449 р., являє собою унікальний для пізнього середньовіччя юридичний документ, який детально регламентує сформовану на той час систему управління територіями, що належали у цьому регіоні Генуезькій республіці. З моменту свого видання, спочатку (1863 р.) російською мовою в перекладі В. М. Юргевича, а

потім італійською (1879 р.) А. Вінья, *Statutum Serphe*, будучи одним з найважливіших законодавчих джерел у правовій практиці створення розгалуженої колоніальної інфраструктури, що сформувалася протягом XIII–XV ст., став предметом детального дослідження фахівців у галузі середньовічної історії, економіки, культури [19]. Але й дотепер низка положень, зафіксованих у Статуті, не одержала належного висвітлення у юридичній науковій літературі.

Згідно зі Статутом 1449 р. колегія з чотирьох генеральних синдиків Каффи обиралася кваліфікованою більшістю у дві третини голосів консулом [20] спільно із управляючими фінансами, радою старійшин та піклувальним комітетом, члени яких перед тим мали прийняти присягу, що вибори будуть проводитися «по совісті», а також шістнадцятьма обраними представниками від населення раз на кожні шість місяців. Половина синдиків мали бути генуезькими громадянами, інші – мешканцями Каффи (Гл. 4, § 1).

У жодному випадку посади синдиків (як, власне, й інші) не повинні були надаватися консулом за гроші. Це було спеціально обумовлено нормами гл. 55 Статуту. Так, § 1 встановлював: «ні-яка посада, важлива та неважлива, навіть писаря, у випадку, коли той, хто був обраний на якесь місце, поїхав..., не може бути проданою чи переданою під страхом позбавлення своєї (посади) як покарання». Окрім того, каффському консулові та іншим чиновникам категорично заборонялося «давати свою згоду на те, щоб названі посади продавалися». У разі порушення даної норми на них мав накладатися значний штраф у розмірі 50–100 сонмів (Гл. 55, § 2). Починаючи з 1453 р., генеральні синдикати на практиці почали призначатися так званою Радою п'ятдесяти двох – керівним органом генуезького банку Св. Георгія (*Casa di S. Giorgio*), який на той час фактично перетворився на урядовий орган колоній Генуї у Північному Причорномор'ї [17, с. 28].

На членів колегії генеральних синдиків нормами Статуту покладалася обов'язок «засідати у місці суду» і судити «кожного дня по два з них по черзі, а усі чотири – два рази на тиждень, по днях, які оберуть самі». Синдикати мали право здійснювати слідство і передавати суду усіх чиновників Каффи та інших місцевостей, що перебували у межах їхньої компетенції, які будуть себе «погано вести на службі та будуть обвинувачені у зловживаннях, протизаконних діях, вчинених ними злочинах чи насильстві», а також «тих, які не виконали того, що по службі повинні були виконати відносно найманців, підпорядкованих їм чиновників», консульського вікарія або інших осіб і «карати усіх грошовим штрафом на свій розсід» (Гл. 4, § 2). На синдиків

покладався також судовий нагляд. При цьому вони могли на власний розсуд «карати суддів, адвокатів і повірених за обман та інші допущені ними проступки» (Гл. 4, § 8). Їхня компетенція поширювалася й на подібні справи, що стосувалися «усякої іншої особи, яка вчинила обман на службі або такої, що поводитися на ній всупереч існуючим правилам» (Гл. 4, § 9).

Водночас, законодавець приписував синдикам захищати чиновників від неправдивих звинувачень. Зважаючи на те, що Статут 1449 р. ще ніколи не привертав увагу вітчизняних істориків права, вважаємо за доцільне для ілюстрації навести широку цитату з цього документа: «...Оскільки трапляється часто, що деякі особи, зводячи наклеп, несправедливо та зісно звинувачують і чинять донос на якого-небудь правителя або чиновника, більше з помсти, ніж через прагнення до справедливості, приписуємо цим Статутом, що згадані синдики повинні розслідувати справу та розбиратися судовим порядком з усякою особою, яка вчинить обвинувачення і буде винуватцем слідства, тяжби чи справи з яким-небудь чиновником, писарем або приватною особою з приводу певного злочину, беззаконня або зловживань, і якщо обвинувач не доведе беззаперечно або хоча б наполовину згаданого беззаконня або зловживань, що ставляться у провину правителю, писарю або іншій особі, самостійно або за допомогою інших, то синдики мають право засудити його та покарати на власний розсуд, розглянувши усі виставлені обвинувачем або донощиком випадки та способи, і, окрім того, самі факти, причини та обставини» [18, с. 659].

У разі необхідності генеральні синдики могли викликати до себе для розгляду справ, які перебували у їхній компетенції, усіх консулів та чиновників чорноморських колоній Генуї, окрім консула Каффи, і «покарати їх та винести вирок за мірою їхньої вини та зловживань». При цьому, викликаючи консулів, генеральні синдики мали узгоджувати це з консулом Каффи, а у разі незгоди останнього справа щодо виклику передавалася на спільний розгляд управляючих фінансами, ради восьми старійшин Каффи та каффського консула (який при цьому мав лише один голос) (Гл. 4, § 2). І консул Каффи, і його вікарій у випадках звернення до них для здійснення вироку або у будь-яких інших справах, з якими зверталися до них, мусили усіляко сприяти синдикам, надаючи їм «свою ... допомогу та покровительство» (Гл. 4, § 6).

На місцях допомогу генеральним синдикам у виконанні їхніх обов'язків повинні були надавати інші чиновники. Наприклад, у Солдайї функції, подібні до контрольно-наглядових, які виконувалися каффськими синдиками, покладалися на чиновників, що іменувалися офіції provisionis. Окрім того, що вони слідували за запасами зброї, амуніції та продовольства у фортеці, здійснювали

облік фортечного майна, наглядати за будівельними роботами та стягували з населення різноманітні збори та податки, що призначалися консулами, цим посадовцям надавалося право вказувати солдайському консулові на те, що вони вважатимуть корисним для Солдайї, та звертати його увагу на недостатню ретельність чиновників. Їм також належало повідомляти консула Каффи (а через нього, відповідно, й генеральних синдиків) про неправильні та незаконні дії самого солдайського консула [17, с. 50–51].

Для виконання покладених на них функцій синдикам надавалася можливість розглядати справи, «покинувши звичайний порядок судочинства і без усілякої урочистості, з формальним доносом, слідством та обвинуваченням або без них», маючи право «або покарати ... винних, або їх виправдати, за власним розсудом та совістю» (Гл. 4, § 4). Водночас, синдики були зобов'язані дотримуватися певної процедури. Так, вони не могли притягати до судової відповідальності осіб, які «не були закликані до суду особисто один раз чи на дому своєму тричі, або словами глашатая принаймні одноразово», щоб винесений відносно них вирок «вважався законним» (Гл. 4, § 5) [18, с. 657].

У разі, якщо одного або кількох генеральних синдиків було б звинувачено у прихильності до когось із правопорушників, або ж, навпаки, в особистій неприязні до особи, чия справа перебувала у їхньому провадженні, то усунення їх із посади за нормою Статуту 1449 р. мало відбуватися за спільним рішенням каффського консула, управляючих фінансами та чиновниками казначейства Каффи, які на місце усунених мусили обрати інших осіб (Гл. 4, § 3). У разі виявлення фактів вчинення синдиками злочинів, останні мали судитися синдиками, обраними після них (Гл. 4, § 6).

Для здійснення допоміжних функцій, відповідно до Статуту, при синдиках засновувалася посада нотарія, який мав отримувати належну йому за роботу платню із штрафних коштів, які стягувалися під час його служби. Отримання ним платні з бюджету казначейства категорично заборонялося (Гл. 4, § 7).

Отже, проаналізувавши низку джерел права античного Херсонесу та середньовічної Каффи, а також наявну наукову літературу, маємо можливість констатувати, що в діяльності каффської магістратури синдиків виявилися елементи наступності з магістратурою номофілаків античних держав Північного Причорномор'я. І одні, й інші являли собою колегиї чиновників, наділених широкими контрольно-наглядовими повноваженнями. Водночас, існували й розбіжності: номофілаки у певні періоди мали широкі пробулестичні (право законодавчої ініціативи), а синдики – судово-адміністративні повноваження. Загалом же правовий статус цих посадових осіб ґрунтувався на

принципах, характерних для більшості розвинених європейських держав того часу, з урахуванням місцевих особливостей державно-правового розвитку.

Список літератури: 1. Любкер Ф. Реальный словарь классических древностей / Любкер Ф. ; [ред. Ф. Гельбке, Л. Георгиевский, Ф. Зелинский и др.]. – СПб. : [Б. и.], 1885. – 1552 с. 2. Никольская Р. А. Государственное устройство афинской демократии / Р. А. Никольская // Ученые записки БГУ им. В. И. Ленина. – Вып. 30. Серия историческая. – Минск, 1956. – С. 3–35. 3. Гавриленко О. А. Античні держави Північного Причорномор'я: біля витоків вітчизняного права (кінець VII ст. до н. е. – перша половина VI ст. н. е.) : монографія / О. А. Гавриленко. – Х. : Парус, 2006. – 352 с. 4. Гавриленко О. А. Органи влади та управління античних держав Північного Причорномор'я з республіканською формою правління / О. А. Гавриленко // Бюлетень М-ва юстиції України. – 2006. – № 4. – С. 26–34. 5. Латышев В. В. Эпиграфические данные о государственном устройстве Херсонеса Таврического / В. В. Латышев // Журнал М-ва народного просвещения. – 1884. – Июнь. – С. 35–77. 6. Новикова Р. А. Симмнамоны и номофилаки Херсонеса Таврического / Р. А. Новикова // Вестник древней истории. – 1961. – № 2. – С. 102–107. 7. Соломоник Э. И. Новые эпиграфические памятники Херсонеса / Э. И. Соломоник. – К. : Наук. думка, 1964. – 196 с. 8. Соломоник Э. И. Новые эпиграфические памятники Херсонеса. Лапидарные надписи / Э. И. Соломоник. – К. : Наук. думка, 1973. – 283 с. 9. Latyshev V. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini graecae et latinae. – Vol. 1. Ed. 2 / V. Latyshev. – Petropoli, 1916. – 594 p. 10. Латышев В. В. Эпиграфические данные о государственном устройстве Херсонеса Таврического / В. В. Латышев // Журнал М-ва народного просвещения. – 1884. – Июнь. – С. 35–77. 11. Шелов-Коведяев Ф. В. Новый декрет из Херсонеса / Ф. В. Шелов-Коведяев // Вестник древней истории. – 1982. – С. 76–83. 12. Цыпин В. А. Церковное право / В. А. Цыпин. – М. : Изд-во МФТИ, 1996. – 442 с. 13. Мурзакевич Н. Н. История генуэзских поселений в Крыму / Н. Н. Мурзакевич. – Одесса : [Б. и.], 1837. – 332 с. 14. Типаков В. А. Консульство Чембалло во второй половине XV века: административное управление / В. А. Типаков // Херсонесский сборник. – Вып. 10. – Севастополь, 1999. – С. 78–81. 15. Секиринский С. А. Феодальные владения генуэзцев в Восточном Крыму во 2-й половине XV века / С. А. Секиринский, Д. С. Секиринский // Северное Причерноморье и Поволжье во взаимоотношениях Востока и Запада в XII–XVI веках. – Ростов н/Д : Изд-во Ростов. ун-та, 1989. – С. 9–16. 16. Сахаров А. М. Генуэзские колонии в Северном Причерноморье / А. М. Сахаров // Советская историческая энциклопедия : в 16 т. – Т. 4. – М. : Сов. энциклопедия, 1963. – С. 214–215. 17. Скржинская Е. Ч. Судакская крепость. История – археология – эпиграфика / Е. Ч. Скржинская. – К. ; Судак ; СПб. : Академперіодика, 2006. – 380 с. 18. Устав для генуэзских колоний в Черном море, изданный в Генуе в 1449 году // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1863. – Т. 5. – С. 632–836. 19. Типаков В. А. Общины Готии и Капитанство Готии в Уставе Каффы 1449 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nbuv.gov.ua/Articles/kultnar/19996/knp_25.doc. – Назва з екрану. 20. Мурзакевич Н. Н. Генуэзские консулы города Каффы / Н. Н. Мурзакевич // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1853. – Т. 3. – С. 552–555.

Надійшла до редколегії 25.02.2010